

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Тернопільський національний економічний університет
Кафедра економічної експертизи та аудиту бізнесу

ПОПКО НАЗАРІЙ ВАСИЛЬОВИЧ

АУДИТ І ОЦІНКА ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМСТВА

Спеціальність 071 – Облік і оподаткування

Магістерська програма – Економічна експертиза та аудит бізнесу

Науковий керівник:

К.е.н., доцент Р.Р.Кулик

Тернопіль - 2019

ЗМІСТ

Вступ	3
РОЗДІЛ 1. БЕЗПЕКА ПІДПРИЄМСТВА ЯК ЕКОНОМІЧНА КАТЕГОРІЯ	6
1.1. Економічна безпека: теоретичні аспекти дослідження	6
1.2. Політика економічної безпеки в частині захисту бухгалтерської інформації на підприємстві в умовах використання комп'ютерних технологій	25
РОЗДІЛ 2. ОСНОВИ ОЦІНКИ СТАНУ ТА РІВНЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ	33
2.1. Методичні підходи до вимірювання економічної безпеки підприємства	33
2.2. Комплексне оцінювання рівня економічної безпеки підприємства	41
2.3. Формування системи оцінювання рівня економічної безпеки підприємства з урахуванням впливу підприємницьких ризиків	48
РОЗДІЛ 3. АУДИТ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМСТВА	60
3.1. Оцінювання та прогнозування економічної безпеки підприємства – необхідна послуга аудиторських фірм	60
3.2. Основи методики аудиту економічної безпеки підприємства.	72
Висновки	89
Список використаних джерел	92

РОЗДІЛ 1.

БЕЗПЕКА ПІДПРИЄМСТВА ЯК ЕКОНОМІЧНА КАТЕГОРІЯ

1.1. Економічна безпека: теоретичні аспекти дослідження

Становлення в Україні основ ринкової економіки кардинально змінило як організаційно-правовий статус підприємств, так і середовище їх зовнішньої взаємодії з інститутами держави і ринку. Це не могло не привести до того, що ціла низка соціально-економічних чинників, які раніше забезпечували стабільний і стійкий режим роботи підприємств, або частково втратили свою функціональну здатність, або були замінені новими чинниками, що мають складнішу природу і суперечливі наслідки своєї дії на підприємства. Ця обставина породила потребу розроблення такої системи управління підприємствами, яка б забезпечила економічну безпеку як самих підприємств, так і країни і її громадян на основі єдиної державної стратегії.

Нормальне функціонування підприємств і організацій в сучасних умовах потребує дедалі більшого мистецтва управління. У монографічних виданнях, навчальних посібниках та підручниках, методичних рекомендаціях, дисертаціях дуже детально розглянуто такі теми, як система управління підприємства, організаційна структура підприємства, контролінг, управлінський облік, бухгалтерський облік, аудит, внутрішній контроль, кадрова політика, ризик-менеджмент і інші теми. Проте в більшості випадків їх розглядають без урахування необхідності забезпечення економічної безпеки всього складного комплексу, яким є сучасне підприємство. Виняток становлять праці таких науковців як В. Геєць, І. Бланк [9], М. Кизима, Т. Клебанова, О. Черняк, Т. Васильців [12] та ін, що обґрунтовують доцільність виділення економічної безпеки як складової частини системи управління не тільки підприємством, а й державою загалом.

Аналіз низки ситуацій з практики підприємств наводить на думку: у всіх розглянутих випадках заподіяння економічного збитку підприємству використовували існуючі, або спеціально створювалися недоліки його статуту організаційної структури, побудови бізнес-процесів, використовували особисті професійні якості засновників і керівників. При цьому в більшості випадків проведення процедур контролю, аудиторських і інших перевірок, а також "традиційних" заходів служби безпеки не змогло забезпечити економічну безпеку підприємства. Виходячи з цього, необхідні інші підходи до проблеми економічної безпеки підприємства.

Проблемою забезпечення економічної безпеки підприємства в Україні займаються недостатньо та не комплексно, тому що основну увагу приділяють економічній безпеці на рівні держави та антикризовому управлінню на рівні підприємства. Останнє стає необхідним, коли підприємство вже опинилося у стані фінансової небезпеки. Головне ж полягає в тому, щоб не допустити цього.

Економіка як система відносин охоплює певні об'єкти – підприємства. Досить часто фінансово-виробничі конфлікти і проблеми формуються саме на рівні конкретних підприємств. Проте у нормативно-правових актах рівень економічної безпеки підприємств як такий не розглядається. Загалом же в нормативних документах можна натрапити на поняття такого рівня, як національна економіка, національна безпека, безпека регіону, а економічній безпеці підприємств місця в цих документах не знайшлося.

Визначення взаємодії, співвідношення, впливу чинників безпеки на рівнях макро-, мезо- і мікроекономіки – досить складне завдання. Резюмуючи сказане, можна сказати, що є доцільність спроби регламентувати або описати поведінку цілої системи об'єктів без регламентації або опису поведінки кожного з них. З іншого боку, зрозуміло, що можливість опису поведінки системи об'єктів без опису поведінки кожного з них існує не завжди. Для цього, ймовірно, повинна бути виконана низка умов і зроблені певні допущення. Розгляд цієї проблеми виходить далеко за межі нашого

дослідження. Вважається розумним припущення про те, що якщо ми розглядаємо безпеку певної системи, що входить у складнішу систему і складається, своєю чергою, з підсистем з складною взаємодією, то для нас може становити значний інтерес безпека систем як мінімум на рівень нижче досліджуваної.

1.2. Політика економічної безпеки в частині захисту бухгалтерської інформації на підприємстві в умовах використання комп'ютерних технологій

Внутрішній контроль за дотриманням економічної безпеки підприємства є одним з найбільш актуальних напрямів стратегічного та оперативного менеджменту, що динамічно розвиваються, в галузі безпеки інформації. Результати контролю безпеки дозволяють побудувати оптимальну з точки зору ефективності та витрат корпоративну систему захисту бухгалтерської інформації, адекватну поточним завданням та цілям підприємницької діяльності.

Розголошення конфіденційної інформації може досить дорого коштувати підприємству. Згідно спільного дослідження ФБР та Інституту комп'ютерної безпеки ("CSI/FBI Computer Crime Security Survey 2018"), в якому взяли участь 700 представників американського бізнесу, середній збиток кожній компанії, яка зареєструвала крадіжку конфіденційних даних в 2018 році, склав 355,5 тис. доларів.

Також за даними PricewaterhouseCoopers и CXC Media (див. “Global State of Information Security 2018”), які опитали більше 13 тис. компаній в 63 країнах світу (в тому числі й Росії та Україні), підраховано, що 33 % та 20 % інцидентів розголошення комерційної таємниці викликані теперішніми та колишніми співробітниками відповідно, 11 % приходить на частку клієнтів компанії, 8 % відбуваються з вини партнерів, 7 % зумовлені тимчасовими працівниками. Якщо не враховувати клієнтів та партнерів, то за 60 % усіх інцидентів несуть відповідальність колишні, теперішні та тимчасові співробітники компанії, що з урахуванням середньорічного збитку кожній організації (355 тис. доларів), що обумовлює актуальність проблеми розробки політики економічної безпеки підприємства [109].

Під контролем економічної безпеки підприємства необхідно розуміти системний процес отримання об’єктивних, якісних та кількісних оцінок про поточний стан економічної безпеки підприємства відповідно до певних критеріїв і показників безпеки. Його основне завдання - об’єктивно оцінити поточний стан економічної безпеки підприємства, а також її адекватність поставленим цілям та завданням бізнесу з метою збільшення ефективності і рентабельності економічної діяльності.

Важливим етапом при забезпеченні надійності бухгалтерської інформації є розробка політики економічної безпеки, яку необхідно впроваджувати на підприємстві. Вона включає правила та норми поведінки при обробці, захисті, а також розповсюдженні конфіденційної облікової інформації. Зокрема, правила визначають, в яких випадках користувач має право працювати з певними даними бухгалтерського обліку. Від надійності комп’ютерної системи залежить суворість та різноманітність правил, які забезпечують політику економічної безпеки.

Політика економічної безпеки включає комплекс принципів, правил, процедур та практичних прийомів щодо захисту конфіденційних даних та інформаційних процесів на підприємстві, а також включає вимоги до управлінського персоналу, працівників технічних служб.

Розробка даної політики залежить від наступних факторів:

- конкретної технології обробки бухгалтерської інформації;
- технічних та програмних засобів обробки бухгалтерської інформації, що використовуються на підприємстві.

Політика економічної безпеки підприємства повинна забезпечити систему заходів захисту бухгалтерської інформації достатньо високого рівня та містити наступні розділи (табл. 1.4).

ВИСНОВОК ДО РОЗДІЛУ 1.

В першому розділі дипломної роботи розглянуто і уточнено категорію «економічна безпека підприємства» її складові. Досліджено політику підприємства в частині захисту бухгалтерської інформації в умовах компютеризації, як однієї із складових загальної системи економічної безпеки підприємства.

РОЗДІЛ 2.

ОСНОВИ ОЦІНКИ СТАНУ ТА РІВНЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

2.1. Методичні підходи до вимірювання економічної безпеки підприємства

У сучасних умовах нестабільності ринку успішний розвиток та функціонування будь-якого суб'єкта підприємницької діяльності значною мірою залежить від надійної, якісної та ґрунтовної системи економічної безпеки підприємства. Актуальність оцінки та управління економічною безпекою підприємства обумовлена порівняно високою кількістю банкрутств серед підприємств різних галузей не лише України, а й усього світу.

З розвитком та становленням ринкової економіки в Україні перед підприємствами постає низка завдань, які необхідно вирішити для ефективного функціонування суб'єктів господарювання. Одне з них — оцінка економічної безпеки підприємства. Тому дуже важливою є розробка методів та підходів щодо оцінки економічної безпеки підприємства.

Теоретичні основи дослідження проблем оцінювання економічної безпеки суб'єктів господарювання відображені в роботах таких вчених, як: Г. Я. Аніловська, О. І. Баранівський, Н. А. Грицюк, П. Я. Кравчук, Т. Б. Кузьменко, Л. С. Мартюшева, І. П. Мойсеєнко, В. І. Франчук та ін.

Узагальнюючи дослідження оцінювання економічної безпеки суб'єктів господарювання можна виокремити такі невирішені проблеми:

- недостатність методичних розробок, пов'язаних з формуванням комплексу моделей оцінювання економічної безпеки суб'єктів господарювання;
- діагностика рівня економічної безпеки суб'єктів господарювання потребує використання неформалізованих критеріїв та параметрів вимірювання;

- існуючі методи оцінювання економічної безпеки суб'єктів господарювання недостатньо повно висвітлюють процедуру вибору найбільш значущих показників економічної безпеки суб'єктів господарювання, використання потенціалу ресурсів внутрішнього та зовнішнього середовища функціонування;
- оцінювання економічної безпеки суб'єктів господарювання через формування лише інтегрального показника є неточним і узагальненим, оскільки не враховує багато-факторної діяльності суб'єктів господарювання.

В економічній літературі можна віднайти чимало підходів [13; 18; 58] до обґрунтування методології економічної безпеки суб'єктів господарювання, але й досі не сформовано загальноновизначеного бачення у цій сфері.

Розглянемо основні методичні підходи до вимірювання економічної безпеки підприємства.

Більш-менш ґрунтовний підхід до оцінки рівня економічної безпеки підприємства пропонується у роботі С. Ф. Покропивного [26]. Так, рівень економічної безпеки підприємства пропонується оцінювати на підставі визначення сукупного критерію за допомогою зважування й підсумовування окремих функціональних критеріїв, які розраховуються через порівняння (зіставлення) величини загрози економічній безпеці та ефективності заходів для її відвернення.

Сукупний критерій економічної безпеки підприємства ($k_{\text{СЕБП}}$) пропонується розраховувати за формулою 1:

$$k_{\text{СЕБП}} = \sum_{i=1}^n k_i d_i, \quad (1)$$

де k_i — величина окремого (поодинокого) критерію за i -ю функціональною складовою;

d_i - питома вага значущості i -ї функціональної складової;

n - кількість функціональних складових економічної безпеки підприємства.

Оцінка рівня економічної безпеки здійснюється шляхом порівняння розрахункових значень $k_{\text{СЕБП}}$ за даними підприємства, що аналізується, в динаміці за кілька періодів, а також зі значеннями $k_{\text{СЕБП}}$, розрахованим за даними аналогічних суб'єктів господарювання відповідних галузей економіки.

Цей метод має деякі раціональні ідеї щодо комплексної оцінки економічної безпеки підприємства, але має й певний недолік, що полягає у важкості, а іноді, у неможливості розрахунків питомої ваги значущості i -ї функціональної складової економічної безпеки підприємства.

У праці Д. Ковальова і Т. Сухорукової для розв'язання цієї проблеми використовуються індикатори економічної безпеки підприємства (див. таблицю) [45].

Цей підхід має низку недоліків. По-перше, немає чітких критеріїв щодо оцінки економічної безпеки за кожним індикатором. По-друге, навіть при розробці та впровадженні цих критеріїв реально оцінити рівень економічної безпеки все одно буде неможливо, тому що кожний з цих критеріїв буде різнонаправлений, тобто кожен з них характеризуватиме якусь одну сторону підприємства, а цілісну картину, або оцінку рівня економічної безпеки підприємства в цілому, не буде отримано. По-третє, за допомогою всіх цих індикаторів досить важко порівняти між собою різні підприємства.

З урахуванням вищезазначеного, цей метод оцінки економічної безпеки підприємства не може бути використаний на практиці.

Не менш ґрунтовною з питань кількісної оцінки економічної безпеки підприємства є робота Д. Ковальова, І. Плетникової [46]. У цій роботі пропонується обрати такий критерій (інтегральний показник) економічної безпеки підприємства, який би задовольняв такі умови, як наявність чітких фіксованих меж, зіставність різночасових оцінок рівня економічної безпеки

одного підприємства, а також підприємств різних галузей, простота і доступність методики розрахунку, яка базується на наявних облікових даних, її універсальність, а також оцінка впливу внутрішніх і зовнішніх факторів на економічну безпеку підприємства.

Отже, рівень економічної безпеки підприємства $P_{\text{ЕКБ}}$ пропонується визначати у вигляді функції багатьох змінних за формулою (2):

$$P_{\text{ЕКБ}} = F(X_i) = \alpha_1 f(x_1) + \alpha_2 f(x_2) + \dots + \alpha_n f(x_n), \quad (2)$$

де x_1, x_2, \dots, x_n — основні показники діяльності підприємства;

$f(x_1), f(x_2), \dots, f(x_n)$, — локальні функції залежності рівня економічної безпеки від відповідних показників діяльності підприємства;

a_1, a_2, \dots, a_n — питома вага значущості кожного показника для економічної безпеки підприємства

$$\left(\sum_{i=1}^n \alpha_i = 1 \right); i — \text{кількість показників}$$

Щоб вивести функцію рівня економічної безпеки підприємства, в праці Д. Ковальова, І. Плетнікова [46] розглядається її залежність від одного показника — $f(x_i)$ при незмінних значеннях решти показників.

Таблиця 2.1.

2.2. Комплексне оцінювання рівня економічної безпеки підприємства

Стабільне функціонування, зростання економічного потенціалу будь-якого підприємства в умовах ринкових відносин багато в чому залежить від наявності надійної системи економічної безпеки підприємства (ЕБП). Це зумовлено передусім збільшенням числа загроз ЕБП у сучасних умовах; наявності «новаторів», не підготовлених для роботи в нестабільних умовах; збільшенням кількісної та якісної ролі приватного сектора економіки; зростанням у структурі джерел фінансового забезпечення підприємств частки залучених джерел і зменшенням частки власних джерел фінансування. У сучасних умовах кожному підприємству необхідна програма конкретних дій, спрямованих на створення управління системою економічної безпеки. Забезпечення економічної безпеки підприємств потребує створення специфічного механізму попередження та мінімізації дії загроз [58].

Визначення рівня ЕБП є важливий етап для формування пріоритетних напрямків розвитку та ефективного управління, що зменшить негативний вплив нестабільного зовнішнього середовища.

Аналіз літературних джерел стосовно проблеми формування системи показників оцінки ЕБП дозволив визначити, що думки вчених стосовно кількості показників, їх переліку, алгоритмів розрахунку та нормативних значень відрізняються. Щодо переліку показників оцінки ЕБП в літературі існує декілька думок. Слід додати, що деякі з авторів ототожнюють показники економічної і фінансової безпеки підприємства, що на нашу думку є не досить вірним, оскільки система показників ЕБП має містити окрім фінансових показників, показники виробничої і соціальної сфер. Тому виникає необхідність розробки комплексної методики оцінювання ЕБП з урахуванням функціональних складових безпеки.

Для комплексної оцінки рівня ЕБП рекомендується використовувати наступну методику, що складається з послідовних етапів і розроблена на основі узагальнення декількох підходів [4; 22; 35; 105; 106,]:

1. Визначення джерел небезпеки (негативних впливів) та інформаційної бази для оцінки рівня ЕБП. Джерелами таких негативних впливів є різноспрямованість економічних інтересів підприємств, регіонів і держави, слабка мотивація працівників до попередження загроз і незацікавленість у кінцевих результатах діяльності підприємства, значна частка дебіторсько-кредиторської заборгованості в балансі підприємства, підвищена зношеність активної частини основних фондів та ін. Джерелами інформаційної бази для оцінки рівня ЕБП може бути фінансова звітність, експертні висновки, результати перевірок, постійного моніторингу господарської діяльності тощо.

2. Вибір і систематизація показників діяльності підприємства за функціональними складовими безпеки:

- 1) фінансова складова - досягнення найбільш ефективного використання корпоративних ресурсів;
- 2) техніко-технологічна складова - рівень застосування технологій, що відповідають сучасним світовим аналогам щодо оптимізації витрат ресурсів;
- 3) кадрова складова - розвиток інтелектуального потенціалу підприємства, ефективне управління персоналом;
- 4) інформаційна складова - інформаційно-аналітичне забезпечення усієї діяльності підприємства;
- 5) політико-правова складова - правове забезпечення діяльності підприємства і дотримання чинного законодавства;
- 6) екологічна складова - мінімізація забруднення довкілля;
- 7) силова складова - забезпечення фізичної безпеки персоналу підприємства і збереження його майна.
- 8) маркетингова складова – характеризує надійність взаємодії з економічними контрагентами та оцінки ринкових можливостей.

- 9) організаційно-управлінська складова – відповідність організаційної структури цілям та меті підприємства, забезпечення прибуткової діяльності підприємства.

3. Розробка бальної системи оцінок, питомої ваги значущості для розрахунку показників кожної функціональної складової ЕБП на основі експертного методу. Тобто внаслідок обробки великого масиву статистичної інформації у поєднанні з досвідом роботи підприємства можна виокремити допустимі значення певних зон для кожного показника ЕБП.

4. Визначення середнього бального значення по кожній функціональній складовій ЕБП. Для цього слід скористатись послугами експертів, чисельність яких визначити за формулою:

$$n = 0,5 \times (3/b + 5), \text{ де} \quad (5)$$

b – допустима ймовірність помилки експертів, тобто $1 \geq b > 0$.

За оцінками експертів розраховується середньозважені значення оцінок експертів ($x_i \beta_i$) по кожному показнику з використанням формул математичної статистики:

$$x_i \beta_i = \frac{1}{n} \sum_{j=1}^n x_{ij} \beta_{ij} \quad (6)$$

де x_{ij} – бал, виставлений j -м експертом за i -м показником;

β_{ij} – коефіцієнт вагомості, виставлений j -м експертом за i -м показником;

n – кількість експертів.

Або зіставити фактичні розраховані та порогові значення показників безпеки й розподілити їх за зонами безпеки.

5. Введення коефіцієнта значущості функціональних складових безпеки та визначення комплексного показника ЕБП з використанням формули (2): з досвіду понад 50 підприємств, питома вага значущості функціональних складових економічної безпеки, становить для: промисловості (8, 2, 3) — 0,1; (5) — 0,15; (4, 6, 7) — 0,05; (1, 9) — 0,2; сільського господарства (1, 6) — 0,2;

(2, 3, 4) — 0,1; (5, 7) — 0,05; (8, 9) — 0,1; торгівлі (1) — 0,2; (3, 5, 8) — 0,15; (4, 9) — 0,1; (6, 2, 7) — 0,05.

6. Графічне відображення отриманих результатів. Наприклад, графічна модель розподілу функціональних складових ЕБП з їхніми оцінками, де буде відображено відповідну зону небезпеки для кожної складової. Порогові значення зон небезпеки слід вибрати експертним методом (як і максимальний бал оцінки) з урахуванням досвіду і специфіки роботи підприємства. Потрібно провести аналіз значень функціональних складових і комплексного показника ЕБП.

7. Розроблення рекомендацій щодо підвищення ефективності управління системою економічної безпеки підприємства. Такими рекомендаціями можуть бути: у рамках технологічної безпеки - закриття низькорентабельних і збиткових підприємств; зміна системи оплати праці наукових кадрів; створення нових організаційно-виробничих структур; використання лізингу; активна участь у міжнародних виставках, семінарах; у рамках ресурсної безпеки - удосконалювання системи розрахунків; підвищення продуктивності праці; збільшення капіталовкладень у ресурсозбереження; стимулювання «ресурсного» напрямку НДДКР; у рамках фінансової безпеки - застосування принципу дотримання критичних термінів кредитування; створення інформаційного центру, щоб постійно мати зведення про борги підприємства і перекрити канали витоку інформації: створення в структурі інформаційного центру спеціальної групи фінансових робітників, що перевіряла б податкові та інші обов'язкові платежі для виявлення можливої переплати і надавала зведення про тих, що мало використовуються, основних виробничих фондах із метою їхнього можливого продажу; використання нових форм партнерських зв'язків; у рамках соціальної безпеки - наближення рівня оплати праці до показників розвитих країн, широкого залучення робітників до управлінських функцій; підвищення кваліфікації робітників; зацікавленість адміністрації підприємства в працевлаштуванні безробітних; розвиток соціальної інфраструктури підприємства; підвищення матеріальної

відповідальності робітників за результати своєї праці тощо; у рамках маркетингової безпеки – постійно спостерігати за станом ринку, розроблювати та контролювати ринкову та продуктову стратегії, налагоджувати зв'язки з громадськістю тощо; у рамках організаційно-управлінської безпеки – постійно здійснювати бізнес планування та аудит, ефективно використовувати систему управління ризиками та систему управління в кризових ситуаціях, реструктуризація та оптимізація підприємства тощо.

Застосування на практиці даного алгоритму оцінки економічної безпеки та підвищення її рівня було успішно застосовано на прикладі ТзОВ «Микулинецький бровар». Були визначені джерела негативних впливів та слабких місць на основі SWOT-аналізу. Джерелами інформаційної бази для оцінки рівня ЕБП були фінансова звітність та експертні висновки.

Загальний показник ТзОВ «Микулинецький бровар». із урахуванням вагомості функціональних складових становитиме на початок 2016 р.– 2,049; на початок 2017 р. – 2,032. За цими показниками підприємство перебуває в зоні нестійкої безпеки через низький рівень показників фінансової та кадрової безпеки, які для підприємств промисловості в структурі комплексного показника безпеки мають значну питому вагу. В першу чергу, це зумовлюється тим, що критично низькі оцінки отримали маркетингова та кадрова складова ЕБП, а саме наступні параметри: розвиненість системи мотивації персоналу; ступень творчої ініціативності персоналу; гнучкість цінової політики; рівень використання реклами. Вирішення цих проблем потребує використання певних заходів щодо реформування кадрової й маркетингової безпек.

2.3. Формування системи оцінювання рівня економічної безпеки підприємства з урахуванням впливу підприємницьких ризиків

Аналіз основних методик визначення рівня економічної безпеки підприємства дозволяє стверджувати, що кожна з них має певні обмеження у використанні, відтак не дає змоги повно і точно визначити існуюче становище підприємства. А саме, варто зазначити, що:

- різноманітність підходів до оцінки економічної безпеки підприємства обумовлюються різними цілями, які ставляться під час оцінки;
- в методиках виділяються різні групи і системи показників, проте відсутні показники, котрі дозволяють оцінити такі складові економічної безпеки як ринкова, інтерфейсно-силова, правова, екологічна;
- проблематично практично застосовувати запропоновані методики, оскільки відсутні статистичні дані для проведення розрахунків;
- система показників перевантажена, що викликає труднощі й ускладнює проведення оцінки. Велика кількість показників не підвищує точність і достовірність оцінки.

Саме тому, пропонуємо здійснювати розрахунок інтегрального індексу економічної безпеки підприємства на основі оцінки впливу чинників підприємницького ризику. Інтегральний індекс служить для отримання інформації про стан економічної безпеки підприємства в цілому або окремих її складових.

З метою упорядкування понятійного апарату дослідження є необхідність уточнити сутність терміну «економічний індикатор». Оскільки він походить із західної науки, доцільно звернутися в першу чергу до її доробок. Поняття, терміноване цим словосполученням, визначається провідними зарубіжними виданнями без суттєвих розбіжностей. Декілька довідників з економіки пропонують розглядати економічний індикатор як серію статистичних даних, що використовуються економістами для аналізу і прогнозування змін у економічній діяльності. Коротка Британська

енциклопедія інтерпретує економічні показники як статистику, що використовується для визначення стану загальної економічної активності, особливо для прогнозування майбутнього [27]. Маркетинговий словник визначає економічні індикатори як індекси, що визначаються на основі даних, зібраних за тривалий період, і показують умови бізнесу та загальну економічну активність [66].

У вітчизняній науковій літературі індикатор розглядається як цифровий показник зміни економічної величини, що використовується для обґрунтування економічної політики, спрямованості розвитку економічних процесів та оцінки їх результатів [27]. Необхідно також зазначити, що в сучасній економічній літературі поруч з терміном «індикатор» часто вживається термін «показник». Деякі вітчизняні автори намагаються їх розмежувати, посилаючись на їх різне змістове наповнення. Однак з огляду на відсутність в англійській мові відповідного лінгвістичного аналога та несуттєві у економічному контексті тонкощі, що відрізняють два вказаних слова, можна розглядати «індикатор» і «показник» як взаємозамінні поняття, що можуть на рівних вживатися у наукових текстах [16].

З огляду на вищенаведені міркування, пропонуємо індикатори – показники економічної безпеки підприємства, розглядати як орієнтований економічний показник вимірювання, що дає змогу певною мірою передбачити, в якому напрямі слід очікувати розвиток економічних процесів.

Комплексний інтегральний індекс економічної безпеки підприємства визначається поетапно на основі врахування впливу підприємницьких ризиків. Вважаємо за доцільне враховувати рівень підприємницького ризику за складовими економічної безпеки як показник-індикатор для визначення рівня економічної безпеки підприємств. Система показників-індикаторів, що одержали кількісний вираз, дозволяє завчасно сигналізувати про небезпеку і вживати заходи з її попередження. Запропонована методика побудована на розрахунку 10 часткових індикаторів (складових) економічної безпеки, поділених на 6-10 груп індексів, якими виступають ризики впливу на безпеку

підприємства та визначені інтегрального індексу економічної безпеки підприємства. Кожен із запропонованих індикаторів складається із найбільш важливих чинників підприємницьких ризиків, які відображають окремі напрямки впливу ризиків та формують стабільність діяльності підприємства.

Саме тому ми пропонуємо здійснювати розрахунок інтегрального індексу економічної безпеки підприємства за етапами, що відображені на рис.2.2.

На першому етапі визначення рівня економічної безпеки підприємства здійснюється підбір сукупності індикаторів, які використовуватимуться для оцінювання стану функціональних складових економічної безпеки.

Огляд економічної літератури з питань економічної безпеки показав, що в більшості методик основна увага приділяється дослідженню тільки фінансових показників, які присутні в офіційній бухгалтерській звітності. На наш погляд, фінансово орієнтовані системи показників – індикаторів не охоплюють повною мірою комплексності процесів управління економічною безпекою підприємств. Фінансові показники описують значну кількість, проте все ж не всі процеси діяльності підприємства, й забезпечують однобічну спрямованість і перешкоджають адекватним діям із забезпечення економічної безпеки підприємства.

Рис. 2.2 Послідовність інтегральної оцінки рівня економічної безпеки підприємства*

**розроблено автором з використанням джерел [58; 68]*

Для оцінки стану економічної безпеки використовують відомі статистичні індикатори й класичні залежності. Однак, циклічний характер розвитку ринку із глибокими, слабо прогнозованими кризами, особливо останніх десяти років, зумовлює необхідність розробки й застосування спеціальних систем показників-індикаторів, що досліджують кон'юнктуру і

дають можливість завчасно сформулювати уявлення про виникаючі загрози для успішної діяльності підприємства.

Розробка ефективної системи індикаторів економічної безпеки складна методологічна проблема, оскільки, як відзначає Гутман В. Г. [2, с 75] їх кількість і якість повинна бути достатньою для того, щоб завчасно й адекватно сигналізувати про виникнення і розвиток дестабілізуючих тенденцій в економіці, одночасно не обтяжуючи систему економічної безпеки, яка створена для безпомилкового і оперативного реагування на можливі загрози.

На нашу думку, основними принципами в процесі формування системи показників-індикаторів економічної безпеки підприємства повинні стати простота проведення, оперативність розрахунків та збалансованість відібраних показників-індикаторів.

При формуванні системи індикаторів-показників необхідно враховувати їх:

незалежність (відсутність функціональної або тісної залежності між критеріями),

повноту (облік усіх якісних сторін суб'єкта),

інформативність (змінюваність значень критеріїв у часі і просторі),

вимірюваність (визначення типів шкал вимірювання критеріїв) та

стабільність (незмінність складу системи критеріїв для порівняння оцінок управління в стратегічному плані).

Для здійснення даної процедури нами пропонується використання якісного аналізу ранжування чинників ризиків підприємств легкої промисловості за складовими економічної безпеки наведеними в табл. 2.2.

На другому етапі здійснюється визначення ймовірності індикаторів економічної безпеки підприємства.

ВИСНОВОК ДО РОЗДІЛУ 2.

В другому розділі дипломної роботи досліджено методики оцінювання рівня економічної безпеки підприємства, вказано на їх переваги і недоліки. Запропоновано при виборі методики оцінювання рівня економічної безпеки підприємства враховувати вплив підприємницьких ризиків.

РОЗДІЛ 3.

АУДИТ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМСТВА

3.1. Оцінювання та прогнозування економічної безпеки підприємства – необхідна послуга аудиторських фірм

Розвиток ринкових відносин підвищує відповідальність і самостійність бізнес-систем в підготовці та прийнятті управлінських рішень. Ефективність їх багато в чому залежить від об'єктивності, своєчасності та всебічності оцінювання існуючого й очікуваного рівня економічної безпеки підприємства.

Оцінку економічної безпеки бізнес-системи слід проводити не з погляду короткострокового інвестора, націленого на спекулятивний дохід, а з погляду особи, зацікавленої в постійній фінансовій безпеці і довгостроковому зростанні компанії. Тому для економічної безпеки бізнес-системи важлива не тільки її моментна оцінка, а також прогнозна, яка забезпечувала б стійкий розвиток бізнес-системи в довгостроковому періоді.

Саме тому оцінювання та прогнозування економічної безпеки бізнес-системи є однією з найважливіших засад її діяльності, так як надає інформацію стосовно того на якому рівні вона знаходиться і які кроки необхідно здійснити для її убезпечення та подальшого ефективного функціонування.

Економічна безпека, як і бізнес-система, якій вона належить, є динамічною характеристикою, яка разом з нею проходить через різні стадії її життєвого циклу, зазнаючи при цьому часто значних змін унаслідок природних процесів, що відбуваються як усередині бізнес-системи, так і на ринку її продукту. Економічна безпека бізнес-системи змінюється впродовж життєвого циклу, адаптуючись під цілі і потреби організації і створюючи необхідні умови для її подальшого зростання. В залежності від стадії життєвого циклу бізнес-системи змінюються внутрішні і зовнішні загрози її фінансовій безпеці [53].

Тому важливо адекватно оцінювати рівень економічної безпеки бізнес-системи на кожній конкретно взятій стадії життєвого циклу, враховуючи специфіку притаманних даному етапу факторів, які на неї впливають і по можливості прогнозувати їх вплив на наступному етапі з метою нейтралізації дії негативних. При цьому, необхідно відзначити активну динаміку даних процесів.

Варто також зауважити, що особливістю управління фінансовою безпекою є те, що в кризових умовах ухвалення управлінських рішень часто здійснюється в обстановці зниження загального рівня керованості бізнес-системою.

Сучасні умови зовнішнього середовища змушують вітчизняні бізнес-системи обирати такі інструменти антикризового управління, які дозволять легше адаптуватися до змін умов господарювання. Саме тому виникає необхідність пошуку нових підходів до формування механізму оцінювання та прогнозування економічної безпеки бізнес-системи з метою вироблення оптимальних управлінських рішень.

Одним з таких напрямків вирішення даної проблеми може бути залучення аудиторських фірм до процесу оцінювання та прогнозування економічної безпеки бізнес-системи.

На користь такого підходу вказує ряд вагомих аргументів:

- 1) достатньо висока кваліфікація аудиторів;
- 2) обов'язкове щорічне її підвищення;
- 3) можливість залучення аудиторською фірмою різного роду висококваліфікованих спеціалістів і експертів;
- 4) незалежність, об'єктивність і конфіденційність в оцінці;
- 5) висока мобільність;
- 6) практичний досвід перевірки фінансової звітності;
- 7) вищий рівень відповідальності;
- 8) «погляд із сторони»;
- 9) використання принципу професіонального скептецизму;

- 10) досвід у наданні консалтингових послуг;
- 11) впровадження нового напрямку аудиторської діяльності – «due diligence»;
- 12) турбулентність бізнес-середовища.

Розглянемо більш детально кожний з вищеназваних аргументів.

1. Професійний рівень незалежного аудитора підтверджується відповідним сертифікатом для отримання якого необхідно здати іспит на кваліфікаційну придатність. Обсяг іспиту охоплює практично усе коло питань господарської діяльності підприємств і включає в себе такі напрямки знань: бухгалтерський та управлінський облік, основи фінансового управління, оподаткування, правові основи підприємницької діяльності, інформаційні системи бухгалтерського обліку, аудит і інші. Наявність сертифіката апріорі свідчить про потенційно ширші і ґрунтовніші знання аудитора у порівнянні із штатними працівниками підприємства (які здебільшого мають вузькоспеціальні знання), а це необхідно для аудиту такого складного об'єкта, як економічна безпека.

2. Аудитори зобов'язані, відповідно до нормативно-правових документів, щорічно проходити підвищення кваліфікації, яке завершується тестуванням на предмет кваліфікаційної придатності. Таким чином, практичний досвід підтримується постійним оновленням теоретичних знань. Необхідно зауважити, що в реаліях України це вкрай важливо, враховуючи постійні зміни в законодавстві, які безпосередньо впливають на рівень економічної безпеки бізнес-системи. Штатні працівники бізнес-системи, в силу різного роду причин (поточна завантаженість, додаткові витрати коштів і т.п.), не завжди мають можливості для такого самовдосконалення.

3. Аудиторська фірма на договірних умовах має можливість і право залучати в процесі аудиту висококваліфікованих вузькопрофільних спеціалістів (програмістів, технологів, маркетингологів, банкірів та інших фахівців), що значно підвищує результативність її роботи. Адже, на рівень економічної безпеки бізнес-системи впливають різного роду фактори (часто

досить специфічні), дію яких не завжди можуть адекватно оцінити (враховуючи брак спеціальних знань) аудитори. Ще проблемніше провести таку оцінку штатним управлінським працівникам.

4. Кодекс етики аудитора передбачає, в першу чергу, дотримання принципу незалежності і конфіденційності, що є основою його професійної діяльності. Аудитору не має потреби «подобатися» керівництву бізнес-системи. Така його незалежність сприяє підготовці ним максимально об'єктивних висновків, які часто можуть бути неприємними керівництву бізнес-системи.

5. Працівники аудиторської фірми не на стільки обтяжені поточними фінансово-господарськими справами, як управлінський персонал бізнес-системи, і мають можливість надавати кваліфіковану послугу практично у будь-який час, за взаємною згодою із клієнтом.

6. Специфіка проведення аудиту, яка обумовлена Законом України "Про аудит фінансової звітності та аудиторську діяльність" [31] передбачає накопичення досвіду по перевірці фінансової звітності підприємства, що, в свою чергу, вимагає проведення аналізу різного роду фінансових показників. Такий досвід є запорукою об'єктивного оцінювання та прогнозування рівня економічної безпеки бізнес-системи. Головна увага штатних управлінських працівників бізнес-системи в основному зосереджується на своєчасності і правильності складання фінансової звітності.

7. Аудитор згідно Закону України "Про аудит фінансової звітності та аудиторську діяльність" несе обумовлену у договорі відповідальність (в тому числі і матеріальну) за наданні рекомендації та об'єктивність висновку [31]. Так, наприклад, претензії третіх сторін (інвесторів), які стосувалися відшкодування збитків, понесених через не виявлення аудиторами випадків шахрайства, вже на початку 1990-х років почали завдавати великих неприємностей аудиторським фірмам. Зокрема, лише у 1992 році одна з найбільших аудиторських фірм світу "Ернст енд Янг" виплатила 400 млн. доларів в якості компенсацій за завдані збитки. Розрахунки свідчили, що

фірми так званої "великої шістки" (шести найбільших на той час аудиторських фірм) витрачали на відшкодування за судовими позовами клієнтів і третіх осіб до 11% своїх доходів [76].

Для бізнес-систем оцінювання та прогнозування економічної безпеки, яких проводиться аудиторською фірмою це позитивно так як у випадку, коли така оцінка була помилковою і бізнес-система зазнала збитків, то є потенційна можливість, хоча б частково, їх відшкодувати за рахунок аудиторської фірми. Це – неможливо у випадку проведення такого аналізу штатними управлінськими працівниками бізнес-системи.

8. Працівники аудиторської фірми не зацікленні на діяльності бізнес-системи і мають можливість неупереджено (як стороння особа) проводити різного роду порівняльний аналіз і оцінювати дійсний рівень економічної безпеки бізнес-системи та її перспективи. Перевага полягає ще й у тому, що над аудиторами не висить вантаж галузевої специфіки з її особливостями і традиціями (позбутися якого штатним управлінським працівникам не завжди можливо), а це сприяє ширшому поглядіві на тенденції формування економічної безпеки бізнес-системи в нинішньому глобальному світі.

В сучасних умова господарювання процес інформаційного пошуку повинен забезпечити такий обсяг, якість, зміст і обробку інформації, який підтримував би здатність бізнес-системи реалізовувати в повному обсязі та розвивати обрану нею стратегію. Цьому, в значній мірі, сприятиме «сторонній погляд» аудиторів, який забезпечить в цьому процесі впровадження нових, часто нестандартних, рішень.

Достатня і належним чином підготовлена релевантна інформація дозволяє оптимізувати процес ухвалення управлінських рішень. В той же час, значна кількість управлінського персоналу бізнес-систем часто затрудняється визначитися, яка інформація буде їм корисна в тому її різноманітті, яке надає сучасний розвиток суспільства.

життєвого циклу.

3.2. Основи методики аудиту економічної безпеки підприємства

Аудит економічної безпеки підприємства - це комплексна, систематична, незалежна і періодична перевірка стану зовнішнього та внутрішнього середовищ, правильності визначення й реалізації фінансових інтересів, цілей, стратегії забезпечення економічної безпеки по підприємству в цілому і по його окремих функціональних складових.

Метою аудиту економічної безпеки підприємства є правильність і своєчасність визначення загроз економічній безпеці, існуючих ризиків здійснення фінансово-господарської діяльності, чинників, що призвели до певного стану економічної безпеки, можливостей підприємства щодо утримання економічної безпеки на належному рівні, а також розроблення заходів щодо забезпечення економічної безпеки підприємства. Також метою проведення такого аудиту може бути максимізація добробуту власників підприємства у поточному та перспективному періодах, що забезпечуються шляхом максимізації його ринкової вартості.

У процесі здійснення аудиту економічної безпеки підприємства, необхідно дотримуватись наступних принципів:

- комплексність (забезпечення безпеки у всіх сферах, у якому можуть бути наявні чинники небезпек та загроз);
- незалежність (забезпечення незалежності та критеріїв того, що аудитор не є залежним, регламентується нормативними документами з аудиторської діяльності, а також етичними кодексами);
- систематичність (здійснення аудиту у певній послідовності з метою його ефективного проведення);
- чітке визначення критеріїв оцінки (кількість та якість роботи, знання роботи, особисті якостями, ініціативність та ін.);
- періодичність (передбачає необхідність систематичного проведення аудиту та планування даної ланки роботи);

- структурована процедура проведення аудиту (аудиторська перевірка повинна бути структурована таким чином, щоб охопити весь обсяг робіт для досягнення поставлених завдань).

Основні завдання аудиторської перевірки економічної безпеки включають:

- виявлення змін показників, які характеризують економічну безпеку підприємства;
- визначення факторів, які впливають на економічну безпеку підприємства;
- оцінка економічної безпеки на певну дату;
- визначення тенденцій змін економічної безпеки;
- визначення загроз підприємства;
- перевірка фінансового стану підприємства (перевірка платоспроможності підприємства, перевірка ліквідності обігових коштів підприємства) ;
- перевірка якості планування і здійснення фінансово-господарської діяльності підприємства;
- розроблення заходів для забезпечення економічної безпеки.

Вище наведені завдання можна згрупувати в три блоки завдань:

- установлення системи пріоритетних економічних інтересів, що вимагають захисту у процесі фінансово-господарської діяльності і фінансового розвитку підприємства;
 - ідентифікація і прогнозування зовнішніх та внутрішніх загроз реалізації економічних інтересів;
 - забезпечення ефективної нейтралізації загроз економічним інтересам підприємства.

Розглянемо кожне із завдань, а конкретніше як вони реалізуються. Отже, установлення системи пріоритетних економічних інтересів, що вимагають захисту у процесі фінансово-господарської діяльності

підприємства. Дане завдання реалізується шляхом пошуку найефективніших шляхів максимізації ринкової вартості підприємства та їх ранжирування за критеріями ефективності. Система таких пріоритетних економічних інтересів вимагає збалансування між собою, а також із суб'єктами економічних відносин підприємства.

Ідентифікація і прогнозування зовнішніх та внутрішніх загроз реалізації економічних інтересів підприємства. У процесі реалізації цього завдання визначають основні види загроз, що перешкоджають реалізації пріоритетних економічних інтересів підприємства, проводиться оцінка вірогідність їх реалізації і розміру пов'язаного з цим можливого фінансового збитку, досліджується характер окремих чинників, що надають деструктивну дію на реалізацію кожного з економічних інтересів.

Забезпечення ефективною нейтралізації загроз економічним інтересам підприємства. Реалізація цього завдання забезпечується шляхом відбору найефективніших механізмів, що мінімізують як рівень вірогідності реалізації окремих загроз економічним інтересам підприємства, так і розмір можливого фінансового збитку. Це загальне завдання вимагає подальшої конкретизації в розмірі окремих пріоритетних економічних інтересів підприємства.

Аудит економічної безпеки підприємства пропонується проводити за таким етапами, а саме:

I етап - аудит майнового потенціалу підприємства.

II етап - аудит впливу чинників на економічну безпеку підприємства.

III етап - аудит виконання «золотого правила фінансування».

IV етап - аудит ліквідності та платоспроможності підприємства.

V етап - аудит фінансової стійкості підприємства.

VI етап - аудит «надійності» підприємства.

VII етап - аудит результативності фінансово-господарської діяльності підприємства.

VIII етап - аудит ймовірності банкрутства підприємства.

Рис. 3.1 Складові системи організаційного забезпечення економічної безпеки підприємства [102]

Для зниження внутрішніх небезпек і погроз економічній безпеці підприємства необхідна, перш за все, структура контролю за забезпеченням економічної безпеки підприємства. На нашу думку, вона може мати наступний вигляд (рис.3.2

Рис 3.2. Структура контролю за забезпеченням економічної безпеки підприємства

ВИСНОВОК ДО РОЗДІЛУ 3.

В третьому розділі дипломної роботи запропоновано і аргументовано оцінювання і прогнозування рівня економічної безпеки підприємства проводити аудиторськими фірмами у вигляді окремої послуги. Викладено основи методики аудиту економічної безпеки підприємства.

ВИСНОВКИ

В результаті проведеного дослідження можна зробити наступні висновки:

1. Проблемою забезпечення економічної безпеки підприємства в Україні займаються недостатньо та не комплексно, тому що основну увагу приділяють економічній безпеці на рівні держави та антикризовому управлінню на рівні підприємства. Останнє стає необхідним, коли підприємство вже опинилося у стані фінансової небезпеки. Головне ж полягає в тому, щоб не допустити такого стану.

2. Існуючі сучасні теоретико-методологічні основи дослідження економічної безпеки підприємства, на наш погляд, не повністю висвітлюють проблематику, чим знижують ефективність практичної діяльності зі забезпечення економічної безпеки підприємств.

3. Важливим етапом при забезпеченні економічної безпеки підприємства є збереження надійності бухгалтерської інформації, яке досягається розробкою відповідної політики. Вона включає правила та норми поведінки при обробці, захисті, а також розповсюдженні конфіденційної облікової інформації. Зокрема, правила визначають, в яких випадках користувач має право працювати з певними даними бухгалтерського обліку. Від надійності комп'ютерної системи залежить суворість та різноманітність правил, які забезпечують політику економічної безпеки.

4. В економічній літературі можна віднайти чимало підходів до обґрунтування методик оцінювання економічної безпеки суб'єктів господарювання, але й досі не сформовано загально визначеного бачення у цій сфері.

Кожна методика має свої недоліки, різні моделі по одному підприємству дають різні результати. Все це свідчить про їх недосконалість. Підприємства України потребують якісної та досконалої методики оцінювання та прогнозування рівня економічної безпеки.

5. Пропонуємо здійснювати розрахунок інтегрального індексу економічної безпеки підприємства на основі оцінки впливу чинників підприємницького ризику. Інтегральний індекс служить для отримання інформації про стан економічної безпеки підприємства в цілому або окремих її складових і відтак дає змогу повно і точно визначити існуюче становище підприємства з врахуванням ризиків.

6. Сучасні умови зовнішнього середовища змушують вітчизняні бізнес-системи обирати такі інструменти антикризового управління, які дозволять легше адаптуватися до змін умов господарювання. Саме тому виникає необхідність пошуку нових підходів до формування механізму оцінювання та прогнозування економічної безпеки підприємства з метою вироблення оптимальних управлінських рішень.

7. Аудит економічної безпеки підприємства - це комплексна, систематична, незалежна і періодична перевірка стану зовнішнього та внутрішнього середовищ, правильності визначення й реалізації фінансових інтересів, цілей, стратегії забезпечення економічної безпеки по підприємству в цілому і по його окремих функціональних складових.

Аудит економічної безпеки підприємства пропонується проводити за таким етапами, а саме:

I етап - аудит майнового потенціалу підприємства.

II етап - аудит впливу чинників на економічну безпеку підприємства.

III етап - аудит виконання «золотого правила фінансування».

IV етап - аудит ліквідності та платоспроможності підприємства.

V етап - аудит фінансової стійкості підприємства.

VI етап - аудит «надійності» підприємства.

VII етап - аудит результативності фінансово-господарської діяльності підприємства.

VIII етап - аудит ймовірності банкрутства підприємства.

